

PDF hosted at the Radboud Repository of the Radboud University Nijmegen

The following full text is a publisher's version.

For additional information about this publication click this link.

<http://hdl.handle.net/2066/120538>

Please be advised that this information was generated on 2017-12-05 and may be subject to change.

Dit met vaart geschreven boek behandelt in een mooie heldere stijl de naoorlogse vervolging van een verdachte van de moord op de vooroorlogse Duitse communistenleider Ernst Thälmann. De auteur, historicus Dick de Mildt, is samen met Christiaan F. Rüter redacteur van het bronnenproject *Justiz und NS-Verbrechen* (<http://www1.jur.uva.nl/junsv/>) dat een systematisch overzicht biedt van door Duitse rechtbanken behandelde strafzaken tegen verdachten van levensdelicten, gepleegd in het kader van het nationaalsocialisme. Tegen de achtergrond van de massale re-integratie (of beter: niet-uitsluiting) van nationaalsocialisten in de West-Duitse samenleving toont hij de moeizame strijd van de weduwe en de dochter van Thälmann om met behulp van hun idealistische Oost-Duitse advocaten de vervolging telkens weer vlot te trekken. Ondanks de wisseling van politiek systeem is de houding van de rechterlijke macht – en de BRD-overheid in het algemeen – ten aanzien van communisten namelijk maar weinig veranderd. De opzet is chronologisch en springt in de eerste hoofdstukken elegant van de ene naar de andere hoofdrolspeler, waarna het ontluisterende verslag volgt van de vervolging en het uiteindelijke proces in 1985. Het leest als een spannend docudrama waarin de kansen nog enkele malen lijken te keren. Na een iets uitgebreidere weergave van de inhoud zal ik nog enige beschouwende en kritische opmerkingen plaatsen.

Ernst Thälmann werd na het verbod op de KPD in 1933 als (voormalig) partijvoorzitter gearresteerd. In 1944 zat hij nog steeds in *Schutzhaft*. De verklaring daarvoor zou liggen in zijn grote symboolwaarde in combinatie met de gekeerde oorlogskansen. Op 17 augustus 1944 werd hij in Buchenwald vermoord. De vermoedelijke dader heette Wolfgang Otto, een katholieke organist die zich eind 1933 aanmeldde bij de SS om meer kans te maken op toelating tot de lerarenopleiding. In 1939 werd hij tewerk gesteld bij de bewaking van Buchenwald. Na de bevrijding van het kamp vluchtte hij naar Weimar en meldde zich bij de Amerikanen. Een Amerikaans tribunaal veroordeelde hem in 1947 wegens medewerking aan de uitvoering van het zogenaamde *Kommissarbefehl* van 1941, de opdracht tot liquidatie van duizenden gevangengenomen politieke commissarissen van het

Russische leger. In 1952 kwam hij vrij en kreeg ondanks zijn opgebiechte Buchenwaldverleden een betrekking als leraar in Goch. Al in 1947 vertelt getuige Marian Zgoda in het Buchenwaldproces aan de Amerikanen over Otto's betrokkenheid bij de moord op Thälmann. Op een uitleveringsverzoek van de DDR na Otto's vrijlating werd niet ingegaan.

De weduwe Thälmann liet in 1962 de bekende 'steradvocaat van de DDR in de BRD' Friedrich Karl Kaul een aanklacht indienen bij het Oberlandesgericht Keulen. De Keulse justitie betoonde zich echter anticomunistisch, seponeerde herhaaldelijk en ging steeds pas

weer verder na een nieuwe klacht. Dit ging zo voort tot begin jaren tachtig. In 1983 kwam er enig schot in de zaak: het Landgericht van Kleef kreeg van de Keulse justitie de opdracht Otto te vervolgen. Toen die weigerde wegens onovertuigend bewijs, ging de opdracht naar Krefeld waar dan eindelijk in 1985 een rechtszaak begon. De getuigenis van de inmiddels overleden Zgoda werd evenwel zwaar aangevallen en uiteindelijk

onbetrouwbaar geacht. Dan komt als verrassing (ook voor de lezer) toch nog een schuldigverklaring uit de bus en een veroordeling tot vier jaar gevangenisstraf. In cassatie oordeelt het Bundesgerichtshof echter dat de bewezenverklaring ruimte laat voor twijfel: Otto had in theorie ook afwezig kunnen zijn tijdens de moord. De definitieve afdoening door het Landgericht Düsseldorf is daarmee in overeenstemming en behelst een vrijspraak: *in dubio pro reo*.

Er is 'in de wereld überhaupt niets vrij van politiek'. Met dit citaat van Kurt Tucholsky typeert De Mildt deze rechtszaak. Zowel de BRD als de DDR had haar politieke motieven om de vervolging te laten mislukken. In de Bondsrepubliek was het toch enigszins tegennatuurlijk om de moord op een communistenleider te vergelden, maar in de DDR bleek begin jaren negentig dat de autoriteiten ten tijde van het proces op de hoogte waren van een toen nog levende, onbekende getuige, maar die kennis geheim hielden. Mogelijk kwam een mislukte vervolging de DDR-propaganda beter uit dan een geslaagde, omdat zo meer continuïteit tussen nazi-Duitsland en de BRD kon worden gesuggereerd: nazi-Duitsland en de Bondsrepubliek hebben immers een gemeenschappe-

Nieuwste Tijd

Naoorlogse gerechtigheid voor een vooroorlogse vijand?

Dick de Mildt, *Het Thälmann-complex. Geschiedenis van een politieke strafzaak* (Amsterdam University Press; Amsterdam 2011) 160 p., €19,90 ISBN 9789089643896

lijke vijand. De bitterheid van die twee dubbele politieke agenda's voor de nabestaanden van Thälmann komt uitstekend uit de verf in dit boek.

De Mildt gaat evenwel iets te gemakkelijk mee in de kritiek op de aanwezigheid van een 'kolossale bruine massa' in de overheid en het bedrijfsleven (p. 64). Hier en daar getuigt hij van het 'eens een dief, altijd een dief'-denken, terwijl er andere perspectieven mogelijk zijn: de *gelegenheid* maakt immers vaak de dief, en dat geldt ook voor nationaalsocialisten. En als die gelegenheid voorbij is, past men zich aan: velen die onder het naziregime in staat waren tot loyale medewerking, blijken dat in een democratische rechtsstaat ook te zijn. De Mildt legt wel uit hoe de terugkeer van nazibeambten juridisch en organisatorisch mogelijk werd gemaakt, maar de normatieve discussie wordt niet gevoerd. Dat is op zich geen probleem in het korte bestek van dit boek, maar in combinatie met sommige ironische opmerkingen aangaande de inherente slechtheid van (ex-)nazi's raakt het wetenschappelijke perspectief wat vertroebeld. Zo merkt de auteur over de het leraarschap van verdachte Otto op: 'Naar hetgeen de voormalige *SS-Stabscharführer* zijn

pupillen zoal bijbracht over de katholieke naastenliefde of de recente Duitse geschiedenis, kan men slechts gissen.' (p. 33) Ook dat is politiek: zo'n opmerking recapituleert de opvatting dat (ex-)nazi's per definitie slechte mensen zijn en blijven, in plaats van de mogelijkheid open te houden dat gewone mensen bij bepaalde gelegenheden slechte dingen kunnen doen. En dat ligt nu juist bij Otto voor de hand: hij werd geen SS'er uit moordlust, maar om leraar te kunnen worden.

Tot slot maakt de auteur een vergelijking met de zaak-Demjanjuk en werpt hij de vraag op of het niet logisch is dat ook alle kampbewakers medeschuldig zijn aan het lot der kampgevangenen en dus straf verdienen. Ieder 'weldenkend mens' zou het daar volgens hem mee eens zijn, 'behalve dan in de Bondsrepubliek'. (p. 138) Discussie gesloten, verdachte veroordeeld. Diepgaande of genuanceerde beschouwingen bevat dit boek niet, maar het is een fascinerend verslag van een zeer symbolische strafzaak.

Derk Venema

Radboud Universiteit Nijmegen